

**ПрАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

ТОРОПЧИН СТАНІСЛАВ ОЛЕГОВИЧ

УДК 343.98:351.741

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА,
ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
Кислий Анатолій Михайлович,
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
директор Навчально-наукового інституту права
імені князя Володимира Великого.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
заслужений юрист України
Князєв Сергій Миколайович,
Голова Всеукраїнської професійної
спілки МВС України

кандидат юридичних наук
Божик Валерій Іванович,
Народний депутат України,
заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань правової політики.

Захист відбудеться «16» вересня 2021 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.142.05 ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, Київ, вул. Фрометівська, 2

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, Київ, вул. Фрометівська, 2.

Автореферат розісланий «17» серпня 2021 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Ю. П. Тимошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, протягом останнього десятиліття набула для України особливого значення, оскільки криміналізація економіки стала однією з ключових загроз економічній безпеці держави. Суспільна небезпечність цього явища наразі виявляється в нових аспектах. Ще декілька років тому більшість злочинів зазначеної категорії вчинялися з метою подальшого використання отриманих доходів у підприємницькій та іншій економічній діяльності для одержання прибутку. Згодом грошові кошти або інше майно, які мали злочинне походження, почали також використовуватися для фінансування тероризму, незаконного обігу зброї, організації вбивств на замовлення, фінансування маргінальних груп сепаратистського спрямування та інших злочинів.

Масштаби легалізованого (відмитого) капіталу нині є настільки значними, що йдеться про загрозу стабільності всієї міжнародної фінансової системи. За даними Офісу Генерального прокурора України, у 2015 р. досудове розслідування кримінальних правопорушень за ознаками легалізації (відмивання) майна проводилося у 33 провадженнях і лише 7 обвинувальних актів направлено до суду, 2016 р. – 159, з яких 24 направлено до суду; 2017 р. – 243 (62); 2018 р. – 242 (64); 2019 р. – 283 (88); 2020 р. – 348 (93). Впродовж 2015–2019 рр. співробітники Державної фіскальної служби України припинили протиправну діяльність 297 конвертаційних центрів, які проконвертували 81,9 млрд грн, а збитки від їхньої діяльності становили понад 14,7 млрд грн. Утім, цей вид злочинів характеризується прихованістю різноманітних способів їх учинення під виглядом офіційних фінансових операцій, збереженням «таємниці» протягом тривалого періоду часу, обмеженим колом учасників злочинної діяльності, які не допускають виявлення та припинення вчиненого діяння, що обумовлює значну частку латентної злочинності у цій сфері (80–90 % злочинів залишаються невиявленими). Попри те, що реальні обсяги кримінальних доходів, а також поширення відповідної злочинної діяльності складно визначити, легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, суттєво впливає на розподіл внутрішніх і міжнародних грошових ресурсів, деструктивно позначаючись на макроекономічній ситуації.

У процесі кримінального переслідування осіб, які вчинили злочини, правоохоронці зазвичай прагнуть встановити винних і покарати їх шляхом ув'язнення. Однак злочини, які мають корисливу складову, спрямовані на особисте збагачення, тому особи, винні в їх учиненні, цілком готові до ув'язнення, якщо після звільнення на них чекатимуть незаконно отримані статки, якими вони зможуть вільно скористатися. Тому передумовою ефективного фінансового розслідування є позбавлення злочинців стимулу вчиняти корисливі фінансові злочини, а у центрі уваги правоохоронних органів має бути не лише покарання винних, а й виявлення та розшук доходів, отриманих злочинним шляхом.

Теоретичне підґрунтя дисертації становлять фундаментальні роботи вчених, присвячені окремим питанням розслідування кримінальних правопорушень, зокрема: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. І. Василичука, Б. В. Волженкіна, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, Л. Я. Драпкіна, А. В. Дулова, О. С. Задорожного, А. В. Іщенко, О. Г. Кальмана, А. М. Кислого, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, І. І. Котюка, Є. Д. Лук'янчикова, Г. А. Матусовського,

Д. Й. Никифорчука, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, В. В. Тіщенко, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та ін.

Аспектам розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, присвячено дослідження Л. І. Аркуші, В. В. Білоуса, А. Ф. Волобуєва, О. В. Воробей, В. П. Головіна, В. А. Журавля, І. В. Клинука, О. Є. Користіна, О. В. Курмана, В. Д. Ларічева, В. В. Лисенка, В. А. Некрасова, Т. В. Охрімчук, Р. С. Сатуєва, О. О. Сухачова, В. О. Фінагєєва, О. В. Халіна С. С. Чернявського та інших науковців.

Зазначені та інші вчені зробили вагомий внесок у розроблення досліджуваної проблематики, однак їхні праці ґрунтувалися на законодавстві, що нині втратило чинність або зазнало суттєвих змін, тому не повною мірою враховує та не завжди відповідає потребам правозастосовної практики. Наразі у криміналістичній літературі не розроблено наукових положень розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (97 % опитаних правоохоронців переконані в необхідності формування відповідної методики), що є передумовою для поглибленого вивчення цілої низки проблем слідчої практики. Викладене вище актуалізує теоретичне та практичне значення дослідження за обраною темою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2018–2020 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації: 0113U007698).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 25 лютого 2015 р. (протокол № 2) та уточнено 30 травня 2018 р. (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є вдосконалення положень криміналістичної характеристики та методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, на підставі теоретичного аналізу та в контексті правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- визначити особливості формування криміналістичної методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;
- розкрити елементи криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, виявити кореляційні зв'язки і залежності між її елементами;
- деталізувати обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;
- конкретизувати типові слідчі ситуації, тактичні завдання початкового етапу

розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом та алгоритм слідчих (розшукових) дій (СРД) за їх виникненням;

– запропонувати напрями удосконалення взаємодії слідчих з міжнародними організаціями та правоохоронними органами інших держав;

– сформулювати тактику проведення окремих СРД і заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

– виявити складнощі в організаційному забезпеченні та практиці тактико-криміналістичного забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) під час розслідування таких злочинів;

– окреслити перспективи розвитку використання спеціальних знань і призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Об'єкт дослідження – злочинна діяльність у сфері господарських операцій, а також правовідносини, що виникають під час досудового розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії та судового розгляду відповідних проваджень.

Предмет дослідження – розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, з огляду на об'єкт і предмет дослідження, у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які є засобами наукового пошуку, зокрема: *історико-правовий* – при вивченні наукових робіт, поглядів учених на окремі проблемні питання предмета дослідження, особливостей формування криміналістичної характеристики (підрозділ 1.1); *логіко-семантичний* – під час формулювання визначення понять у дисертації (розділ 1, підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.3); *формально-логічний* – для окреслення структурних елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (розділ 1); *системний* – з метою визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування та побудови версій у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії (підрозділи 2.1, 2.2); *порівняльно-правовий* – під час аналізу діяльності міжнародних організацій і правоохоронних органів, системи окремих СРД і НСРД (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2); *статистичний* – під час опрацювання показників, які характеризують результати розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (розділи 1–3); *соціологічні (спостереження, інтерв'ювання, анкетування)* – для узагальнення результатів анкетування й інтерв'ювання працівників правоохоронних органів, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої та судової практики (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 123 кримінальних проваджень, що були розглянуті судами упродовж 2014–2020 рр. з усіх регіонів країни; зведені дані анкетування 157 слідчих і 155 оперативних працівників підрозділів податкової міліції у Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Одеській, Харківській областях та містах Києві, Харкові; статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Національного банку України, Державної судової адміністрації України, а також матеріали Державної фіскальної служби України, Міністерства фінансів України, Державної аудиторської служби України, Державної служби фінансового моніторингу України, Національного агентства України з питань

виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), а також міжнародних організацій правоохоронного спрямування (Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF, The Asia/Pacific Group on Money Laundering – APG; Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму – ЄАГ); слідча та прокурорська практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших в Україні комплексних досліджень теоретичних і практичних питань методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, у якому сформульовано та обґрунтовано низку висновків і рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у відповідному напрямі, зокрема:

вперше:

- на основі узагальнення слідчої та судової практики розкрито механізм легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (розміщення (уведення коштів у легальний обіг), – розшарування (відлив коштів від незаконного джерела) – інтеграція (інтегрування коштів у легальну економіку)), у рамках якого розкрито зміст способів учинення злочинів, а також технологій злочинної діяльності, що застосовують на етапах підготовки, вчинення та приховування;

- систематизовано типові слідчі ситуації (залежно від встановленої вихідної інформації, її характеру і специфіки щодо особи суб'єкта легалізації; ступеня обґрунтованості та обсягу зібраних доказів щодо предикатного злочину; умов, що складаються на початку досудового розслідування) та запропоновано напрями розслідування та алгоритм проведення процесуальних дій, характерних для кожного етапу при різних слідчих ситуаціях;

- з'ясовано специфіку призначення судово-економічних експертиз на основі результатів проведених документальних ревізій та інших перевірок, що надає змогу вірно поставити запитання експертові, визначитися з призначенням інших видів експертиз або надати рекомендації щодо висунення версій і проведення СРД, НСРД, спрямованих на виявлення, вилучення та дослідження предметів і документів з ознаками речових доказів;

удосконалено:

- структуру криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, до якої включено такі елементи: предмет злочинного посягання; спосіб та обстановка вчинення злочину; слідова картина злочину (сліди (або наслідки злочину) та збитки, заподіяні його вчиненням); особа злочинця;

- положення, що характеризують використання офшорних юрисдикцій як найбільш характерного способу відмивання майна на завершальній фазі організованої злочинної діяльності, яка пов'язана з приховуванням слідів незаконного заволодіння чужим майном та ухиленням від оподаткування;

- напрями взаємодії слідчих з Державною службою фінансового моніторингу України та Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), з метою виявлення й розшуку активів, управління арештованим і конфіскованим майном;

- порядок проведення, фіксації та використання результатів НСРД у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії: аудіо-, відеоконтроль особи;

арешт, огляд, виїмка кореспонденції; знання інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; моніторинг банківських рахунків; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем;

дістала подальшого розвитку:

– характеристика осіб – організаторів легалізації, створення юридичних осіб, які мають ознаки фіктивності («офшорних фірм»);

– систематизація «офшорів», які створюються з метою легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом: загальні компанії (юридичні особи «широкого профілю» діяльності, окрім банківської, трастової чи страхової); ліцензійні компанії (створені для розпорядження патентами, програмами для комп'ютерних систем і мереж, іншою творчою продукцією, що належить материнській фірмі); офшорні експортно-імпорتنі компанії (надають можливість шляхом проведення трансфертних (внутрішніх) операцій перенести частину прибутку в офшорні зони, а також здійснювати оптові закупки безпосередньо в іноземних виробників); інвестиційні компанії і фонди (зібраний капітал перетворюють на неоподатковані облігації або депозити в офшорних банках); страхові фірми (переказ страхових премій на адресу офшорних страхових фірм, де вони не оподатковуються податком на прибуток);

– деталізований перелік обставин, які необхідно встановити на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, зокрема: факт злочинних дій (набуття, володіння, використання, розпорядження майном, здійснення фінансової операції); осіб, причетних до злочину (особа, на користь якої купуються цінні папери; особа, яка є носієм інформації про протиправні дії, засновник фіктивного суб'єкта господарювання); документи (електронні документи, цінні папери та документи, що підтверджують право на них; документи, що уповноважують осіб на розпорядження фінансовими ресурсами, цінними паперами тощо);

– положення щодо підготовки та проведення СРД, інших процесуальних дій та організаційних (контрольних) заходів у складі слідчо-оперативної групи, зокрема вилучення (шляхом тимчасового доступу або обшуку) та огляду документації (установчі; бухгалтерсько-облікові; страхові; органів державного контролю; підтверджують право власності на майно; містять сліди конвертації грошових коштів чи майна); застосування методів контролю (інвентаризації, економіко-криміналістичного та документального аналізу); проведення ревізії (аудиту, службових та інших перевірок) банківських установ; допиту свідків і підозрюваних; призначення та проведення окремих видів експертиз.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані висновки і пропозиції впроваджено та можуть бути використані у:

– *практичній діяльності* правоохоронних органів України – при розробці та вдосконаленні відомих нормативно-правових актів, методичних розробок з питань розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, а також при проведенні занять у системі службової підготовки (Акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 30 березня 2021 р.);

– *науково-дослідній діяльності* – для подальших досліджень у цій галузі (Акт Національної академії внутрішніх справ від 18 березня 2021 р.);

– *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів» (Акт Навчально-наукового інституту права ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 23 лютого 2021 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації, оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Проблемні питання, досягнення та інновації фундаментальних та прикладних досліджень» (м. Київ, 09–10 лютого 2019 р.); «Сучасні проблеми юридичної науки в Україні» (м. Київ, 17–18 березня 2020 р.); «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі» (м. Київ, 17–18 лютого 2021 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, висвітлено в 8 наукових публікаціях, з яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у закордонному юридичному виданні, три тези наукових повідомлень на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 282 сторінки, із них основного тексту – 230 сторінок. Список використаних джерел налічує 287 найменувань і займає 28 сторінок. 4 додатки розміщено на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації; зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, надано відомості щодо шляхів і форм їх упровадження; наведено характеристику апробацій і публікацій дисертанта, у яких відображено основні положення роботи, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретичні засади розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Особливості формування криміналістичної методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом»* наголошено, що підвищення ефективності фінансових розслідувань значною мірою пов'язане з необхідністю критичного врахування міжнародного досвіду та узагальненням практики роботи правоохоронних органів зарубіжних країн. Специфіка цього явища в нашій країні впливає на розроблення та прийняття відповідних законодавчих актів, визначає пріоритети у формуванні стратегії антилегалізаційної політики.

Доведено, що для розробки методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, необхідне формування відповідної криміналістичної характеристики, яка виступає саме як система узагальнених за результатами емпіричного дослідження відомостей про різні важливі з криміналістичної точки зору ознаки (елементи) аналізованих діянь. Застосування технологій легалізації злочинного майна є складовою більшості схем фінансового

шахрайства (С. С. Чернявський), логічним елементом технології злочинної діяльності. Одним з головних чинників таких протиправних дій є наявність між ними такого зв'язку, який поєднує їх в єдиний ланцюг злочинної поведінки, що характеризується наявністю основних (предикатних) і супутніх злочинів, які передують легалізації. Причому супутні злочини виступають формою, способом чи необхідною умовою вчинення перших.

Наголошено, що процес розслідування легалізації (відмивання) майна нерозривно пов'язаний з розслідуванням предикатних злочинів, зокрема тих, що безпосередньо спрямовані на заволодіння чужим майном чи одержання іншої незаконної вигоди: шахрайство (ст. 190 КК України); привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); злочини у сфері господарської діяльності (ст. ст. 201, 201-1, 204, 222 КК України); службові злочини (ст. ст. 364, 365 КК України). До супутніх злочинів можуть бути віднесені: незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України).

У підрозділі 1.2 «Елементи криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» встановлено, що легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, характеризується певним обманом, оскільки злочинним доходам надається видимість законного походження, реалізуються вони з урахуванням сфери господарської діяльності, конкретної ситуації відмивання, характеру доходів.

Узагальнення зарубіжної та вітчизняної слідчої і судової практики, вивчення юридичної та економічної літератури свідчить, що найчастіше реальні процеси на етапі легалізації злочинних доходів здійснюються за такими стадіями: розміщення, розшарування та інтеграція. Водночас межі між ними досить умовні, оскільки увесь процес відмивання здебільшого залежить від конкретної ситуації.

Основні комплекси відмивання «брудних» коштів на фазі їх відриву від джерела походження розподілено за такими кримінальними схемами: 1) використання фіктивних фірм, підставних осіб легальних, але підконтрольних криміналітету організацій, які виставляють для сплати фіктивні рахунки для переказу коштів. Зазвичай кошти перераховуються через мережу банків та «офшорних» компаній за кордоном; 2) власник нелегітимних фінансових засобів набуває права на діюче підприємство, яке перебуває на межі банкрутства. Через деякий час придбані об'єкти знову продаються за більш високими цінами; 3) придбання акцій, цінних паперів через фондовий ринок.

Для введення злочинних капіталів у фінансовий обіг на території України з наданням їм легального статусу найчастіше застосовуються: механізми псевдоекспортних операцій (безтоварні операції, при документальному оформленні яких відсутній фактичний рух товарно-матеріальних цінностей та вивезення їх за межі митного кордону); операції з реалізації контрабандних, контрафактних та інших незаконно ввезених товарів (через укладання безтоварних угод з фіктивними підприємствами на території України); механізми псевдоінвестування та псевдокредитування (надходження коштів від фірм-нерезидентів як інвестицій або позичок для розвитку вітчизняних підприємств); використання процесів

приватизації вітчизняних підприємств і придбання права власності на об'єкти нерухомості.

Наголошено, що для виведення капіталів з країни із застосуванням сумнівних схем та одержання незаконних доходів широко використовують можливості «офшорних центрів», що є важливим компонентом процесу відмивання коштів. Як зазначили опитані слідчі, основною причиною латентності є те, що здебільшого країни – фінансові притулки проводять політику неухильного захисту іноземних інвесторів від будь-якого втручання з боку правоохоронних органів інших держав (78 %).

Основними елементами обстановки вчинення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є: місце вчинення таких злочинів – комплексна категорія, яка може містити декілька компонентів: поєднання місця виконання окремих дій, фінансових операцій тощо, спрямованих на досягнення злочинної мети, а також місця проведення окремих етапів злочинної схеми, зокрема місця, у якому відбувалося приховування слідів, місця введення злочинних доходів у законний обіг та інших чинників (фактичним місцем учинення є регіон (місто, район), який належить до зони обслуговування відповідної податкової інспекції); час у таких злочинах визначають як операційний день, операційний час, період робочого часу. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень з'ясовано час учинення: протягом встановленого робочого дня (81 %); триваліший час (19 %).

Досліджено види слідів легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, серед них матеріальні (значні суми готівкових коштів як у національній, так і в іноземній валюті; податкові декларації; документи податкової звітності; банківські картки та рахунки; матеріали первинного та аналітичного обліків; товарно-транспортні накладні; ордери; рахунки-фактури; накладні на приймання та відпуск продукції; платіжні доручення; фінансові, бухгалтерські, касові, митні документи, а також неофіційні документи; чорнові записи; ділове листування; оперативна пам'ять комп'ютерів; печатки і штампи; факсиміле або інші носії підписів; печатки нотаріусів, органів державної реєстрації, податкових органів та цільових фондів; паспорти померлих осіб, загублені чи викрадені документи реальних громадян; підроблені документи осіб, яких не існує) та ідеальні (інформація, що залишається в пам'яті осіб, які брали участь в операціях з легалізації, спостерігали окремі факти легалізації або весь процес його учинення, очевидців різних подій і фактів).

Злочинна діяльність по легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, здійснюється, як правило, за допомогою фіктивних (офшорних) фірм (юридичних осіб, які мають ознаки фіктивності, конвертаційних центрів), вирізняється високою технічною забезпеченістю, використанням сучасних засобів отримання даних, залученням високопрофесійних фахівців, вербуванням співробітників комерційних банків або влаштуванням «своїх» людей до банків, постійним пошуком нових способів учинення кримінальних правопорушень, високою конспірацією, оперативністю та гнучкістю, швидкою реакцією на виявлення прогалин у банківському захисті, міграцією нелегальних дій з одних ринків на інші. Такі протиправні структури об'єднані єдиною метою та здійснюють тіньові фінансово-господарські операції за певною злочинною технологією.

Більшість злочинів учинено у складі злочинних груп (63 % вивчених кримінальних проваджень). Структура груп, розподіл ролей та функції організаторів залежать від способу вчинення злочину та сфери легалізації. Майже у 80 % ініціатива вчинити злочин виходила від керівників суб'єктів господарювання. Кількість членів таких злочинних груп визначається відповідно до потреби в розподілі ролей з огляду на технологію конкретної злочинної діяльності. Формування таких груп здійснюється зазвичай з ініціативи організаторів (68 %). У 22 % випадків у злочинних схемах брали участь підставні особи як номінальні власники суб'єктів господарювання, секретарі та менеджери по роботі з клієнтами, які не були обізнані з планами організаторів, проте за разову винагороду (преміювання) або під приводом прийняття на роботу надавали відповідні послуги.

Розділ 2 «Організація початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом»* аналізом практики боротьби з легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом, засвідчено складність виявлення ознак цієї діяльності правоохоронними органами, чому сприяє: невизначеність меж відмивання брудних доходів і звичайної практики законних угод; незначний ступінь інституціонального та функціонального розподілу незаконної економічної діяльності та легальної економіки; невелика частка незаконних доходів у загальному обсязі фінансових потоків, що проходять конкретною установою; висока питома вага послуг порівняно з сектором виробництва товарів у ринковій економіці; висока частка дрібних фірм у структурі виробництва та розподілу; широка сфера застосування чеків, кредитних карт, векселів та інших безготівкових засобів платежу при здійсненні фінансових угод; високий рівень фінансової дерегуляції законних угод та ін.

Доведено, що виявлення таких злочинів можливе лише за умов комплексного застосування методів економічного, документального й фактичного аналізу фінансово-господарської діяльності, криміналістичного дослідження документів, а також оперативно-розшукових заходів гласного і негласного характеру, що спрямовані на встановлення: несплати податків, платежів і порушення порядку звітності; надходження коштів у значних сумах під виглядом оплати значної кількості товарів, послуг тощо за нетривалий строк існування підприємства; використання рахунків типу «лоро» для перерахування коштів за нетривалий строк існування підприємства; зняття грошових коштів з розрахункового рахунку наприкінці операційного дня; використання кореспондентських рахунків для взаєморозрахунків з іноземними суб'єктами господарської діяльності; спільна юридична адреса для кількох фірм чи адреса, якої не існує; відсутність контактних даних та інформації про службових осіб. Підтверджено ефективність застосування таких заходів, спрямованих на виявлення ознак легалізації: отримання інформації з конфіденційних джерел; проведення документальних ревізій, аудиторських та інших спеціальних перевірок; обміну інформацією з іншими правоохоронними та контролюючими органами (підрозділами ДПА України, Служби безпеки України, Національного банку України, Держфінмоніторингу України); аналітичної роботи з розгляду заяв і повідомлень організацій та громадян, зокрема розміщених у засобах масової інформації та глобальній електронній мережі Інтернет.

Аналіз кримінальних проваджень та опитування слідчих дозволив з'ясувати, що причинами для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань про вчинення кримінального правопорушення є: матеріали оперативно-розшукової діяльності (56 %); матеріали розслідування інших кримінальних правопорушень (21 %); матеріали документальних перевірок (19 %); повідомлення юридичної особи (2 %); повідомлення засобів масової інформації (1 %); заява громадянина (1 %).

На початковому етапі розслідування (після внесення відомостей до ЄРДР до фактичного оголошення підозри особі) слідчим необхідно: витребувати від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, банку, службових осіб документи, висновки експертів, акти ревізій і перевірок (відповідно до ч. 5 ст. 40, ч. 2 ст. 93 КПК України); звернутися в установленому порядку до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до предметів і документів (ч. 1 ст. 160 КПК України), зокрема, які містять охоронювану законом таємницю (про рух коштів на банківських рахунках за певний період, копії документів, на підставі яких перераховувалися кошти), та, в разі прийняття відповідного рішення, вилучити їх; призначити ревізії та фінансові перевірки суб'єктів господарювання; провести (доручити проведення) СРД та НСРД; призначити необхідні експертизи; залучити спеціаліста.

У підрозділі 2.2 «Типові слідчі ситуації, тактичні завдання та засоби їх вирішення» з'ясовано, що в основу типізації слідчих ситуацій розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, покладено найбільш істотні інформаційні джерела: відомості про факт легалізації; відомості про спосіб легалізації; відомості про суб'єкта легалізації. У зв'язку з цим виокремлено такі типові ситуації, кожній з яких відповідає певна кількість і зміст інформації, яку містять матеріали перевірки на початку кримінального провадження: є необхідні дані про ознаки кримінального правопорушення та особу підозрюваного; є необхідні дані про ознаки кримінального правопорушення, але інформація про особу (осіб), причетних до злочину, відсутня; відсутня повна інформація про ознаки кримінального правопорушення.

На зміст типових слідчих ситуацій впливає характер і специфіка вихідної інформації щодо особи суб'єкта легалізації і залежно від цього критерію вони можуть бути розподілені на декілька різновидів: ситуації залежно від відношення суб'єкта легалізації до предикатного злочину, ролі особи в механізмі легалізації; обізнаності суб'єкта легалізації. Водночас у структурі типових слідчих ситуацій залежно від ступеня обґрунтованості та обсягу зібраних доказів щодо предикатного злочину можуть виокремлюватися такі різновиди: досудове розслідування за ознаками ст. 209 КК України розпочато одночасно з провадженням за предикатним злочином, тобто розслідування предикатного злочину знаходиться на початковому етапі; досудове розслідування за ознаками легалізації розпочато на завершальному етапі розслідування предикатного злочину; досудове розслідування розпочато тоді, коли справа про предикатний злочин знаходиться на стадії судового розгляду.

Розподіл слідчих ситуацій пов'язаний з характерними умовами, що складаються на початку досудового розслідування. Ці умови залежать, насамперед, від характеристики джерел вихідної інформації про злочин і поінформованості зацікавлених осіб про стан і перспективи досудового розслідування, яке розпочато: на підставі матеріалів, наданих органами Державної податкової служби України, контрольно-ревізійними органами, аудиторськими фірмами або іншими суб'єктами

фінансового моніторингу за результатами спеціальних перевірок; на підставі матеріалів, одержаних шляхом реалізації результатів оперативної розробки (зібрані співробітниками оперативних служб під час проведення оперативно-розшукових заходів); в рамках провадження за іншими кримінальними правопорушеннями.

У підрозділі 2.3 «Взаємодія слідчих з міжнародними організаціями та правоохоронними органами інших держав» висвітлено специфіку організації взаємодії слідчих (детективів) з правоохоронними органами інших держав, яка відбувається у формах: обміну оперативно значущою, криміналістичною та іншою інформацією про легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (29 % вивчених кримінальних проваджень); виконання запитів і доручень про міжнародну правову допомогу (23 %); сприяння у проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій і поверненні фінансових (банківських) активів (21 %); спільне вивчення причин та інших проблем злочинності, а також обмін досвідом роботи судів і правоохоронних органів (16 %); підготовка кадрів, надання експертних послуг, постачання науково-технічних засобів, надання технічної допомоги (10 %). Лише в поодиноких випадках створювали спільні слідчі групи (2 %).

Основними процесуальними формами взаємодії, що відбувається під час міжнародного співробітництва з розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, згідно з КПК України, варто вважати: 1) надання міжнародної правової допомоги шляхом: вручення документів, виконання окремих процесуальних дій; видачі осіб, які вчинили злочин; тимчасової передачі осіб; перейняття кримінального переслідування; 2) направлення запиту про міжнародну правову допомогу в кримінальному провадженні; 3) створення спільних слідчих груп, що сприятиме забезпеченню пришвидшеного та об'єктивного досудового розслідування злочинів, передбачених ст. 209 КК України, ефективному пошуку коштів і майна підозрюваних, екстрадиції, наданню доказів та інших матеріальних об'єктів і документів, забезпеченню можливості безпосереднього спілкування слідчого з учасниками процесу. Попри обмеженість вітчизняного практичного досвіду з цього питання, проведення розслідування спільними слідчими групами має істотно підвищити ефективність практичної діяльності в таких кримінальних провадженнях (74 % опитаних слідчих); 4) повернення активів та управління замороженими, арештованими й конфіскованими активами.

Проаналізовано роботу Держфінмоніторингу в межах Комітету MONEYVAL та Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА).

Розділ 3 «Організація і тактика збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» наголошено, що розслідування таких злочинів передбачає планування цього процесу, як основний метод організаційно-управлінської діяльності в кримінальних провадженнях, що визначає шляхи, способи, засоби, сили і строки успішного

досягнення заздалегідь поставленої мети та створення слідчо-оперативної групи, формування якої є обов'язковим.

На основі вивчення слідчої діяльності встановлено, що першочерговими СРД під час розслідування кримінального провадження цієї категорії мають бути перевірки (обшуки приміщень) банку, конвертаційного центру, накладення арешту на рахунки буферних і фіктивних підприємств, допити свідків, перевірки (обшуки приміщень) підприємств-клієнтів (контрагентів), а їх головною метою – здобуття документального підтвердження кожної фінансової чи господарської операції, пов'язаної з відмиванням злочинно здобутих коштів і проведеної від імені або за участі буферного чи фіктивного підприємства, а також блокування грошових коштів як на поточних рахунках цих підприємств, так і готівкових коштів, що мають бути знайдені та вилучені у приміщенні конвертаційного центру. Акцентовано увагу на проведенні огляду (предметів; житла чи іншого володіння особи; документів), в межах якого необхідно дослідити документальний, грошовий, товарний потоки підприємств і зіставити їх.

Об'єктами обшуку в провадженнях про легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є: місця роботи й проживання підозрюваних осіб та їх співучасників; інші приміщення, транспортні засоби, що належать вказаним особам. Виявленню та вилученню підлягають: документи, які відображають законодавчі, нормативно-розпорядчі положення, що регламентують діяльність організацій державної та недержавної форм власності; установчі документи (статут, установчий договір, протоколи зборів вкладників, реєстраційне свідоцтво, ліцензія на заняття певним видом діяльності); бухгалтерсько-облікові документи (первинні облікові документи, головна книга чи обліковий баланс, журнали, ордери, відомості, реєстр, інвентаризаційні описи); страхові документи (страховий поліс, страховий сертифікат, рахунок страховика); документи органів державного контролю, на які покладено обов'язок щодо забезпечення законності діяльності контролюючих організацій; грошові кошти та інше майно, здобуте злочинним шляхом; документи, що підтверджують право власності на майно; предмети й документи, які можуть містити сліди легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, або мають інше значення для провадження (наприклад, банківські пластикові картки, платіжні квитанції); комп'ютери, периферійні пристрої до них, електронні носії інформації.

Об'єктами тимчасового доступу до речей і документів та, відповідно, виїмки є: банківські установи, у яких відкрито рахунки юридичних і фізичних осіб, яких залучали до легалізаційних схем і через які проходили відмиті грошові кошти; державні органи, які здійснювали реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, видавали відповідні ліцензії, дозволи, у тому числі на участь у приватизаційних аукціонах, тендерах; фіскальні (податкові) органи відповідного регіону (з метою вилучення звітних документів і документів на отримання певних пільг, відшкодувань); регіональні митниці (з метою вилучення документів, що підтверджують факт здійснення експортно-імпортних операцій конкретного товару (продукції) суб'єктом господарської діяльності); біржі, інвестиційні компанії, благодійні фонди, інші комерційні структури, що були долучені до легалізації

злочинних доходів з метою вилучення документів, які відображають характер і зміст здійснених фінансово-господарських операцій.

З метою ефективного проведення процесуальних дій запропоновано надати слідчому та прокурору можливість тимчасового доступу до речей і документів та їх подальшого (за потреби) вилучення без ухвали слідчого судді, якщо ці речі або документи не містять охоронюваної законом таємниці (ст. 162 КПК України) або якщо ці предмети містять охоронювану законом таємницю, але особа, у володінні якої перебувають речі й документи, дає письмову згоду (сповіщає про готовність) забезпечити доступ до них уповноважених органів; надати прокуророві та слідчому (за погодженням з прокурором) право здійснювати тимчасовий доступ інформації (п. 7, 8, 9 ч. 1 ст. 162 КПК України) у виняткових невідкладних випадках без ухвали слідчого судді з подальшим зверненням до суду.

Допит як найбільш інформативну СРД початкового етапу розслідування легалізації проводять з метою отримання свідчень від підозрюваних, тобто осіб, які безпосередньо здійснили легалізацію, а також широкого кола свідків: осіб, які брали участь у вчиненні предикатного злочину, але не є співучасниками легалізації злочинних доходів; осіб, які хоча й виконували операції з легалізації, але не усвідомлювали злочинну природу походження майна чи коштів, з якими здійснювались фінансові операції або укладались цивільно-правові правочини; осіб, яким відома будь-яка інформація щодо обставин легалізації та суб'єкта легалізації. Обґрунтовано доцільність використання в процесі підготовки до допиту й під час його проведення допомоги спеціалістів у галузі бухгалтерського обліку, у сфері банківської діяльності, комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. Зокрема, спеціаліст у галузі бухгалтерського обліку може надати консультації з приводу: а) процедури руху грошових коштів; б) документального фіксування й обліку фінансових операцій; в) бухгалтерської звітності; г) нормативних актів; д) формулювання запитань на допиті; е) підбору необхідних для пред'явлення документів тощо.

У підрозділі 3.2 «Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» згідно з проведеним опитуванням встановлено, що найчастіше у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії проводяться такі НСРД: арешт, огляд, виїмка кореспонденції (89 %) – фактично полягає в затриманні установою зв'язку відправлення кореспонденції особи, причетної до легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (листів усіх видів, бандеролей, посилок, поштових контейнерів, переказів, телеграм, інших матеріальних носіїв передання інформації між особами), без її відома; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та спостереження за особою, річчю або місцем (візуальне спостереження) (81 % опитаних) – дають змогу встановити вхідні, вихідні дзвінки на мобільний телефон підозрюваного, визначити його поточне місцеперебування (власника мобільного телефона) або іншої особи, яка ним користується, простежити переміщення особи та пристрою в часі та просторі; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (79 %), за допомогою якого виявляють і фіксують сліди вчинення злочину; забезпечують збереження доказів, які, за наявною інформацією, можуть бути знищені до їх вилучення процесуальним шляхом; виявляють і вилучають зразки для дослідження;

встановлюють осіб, які розшукуються; зняття інформації з електронних інформаційних систем (68 %), що полягає у пошуку, виявленні та фіксації відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або їх частин, доступу до електронної інформаційної системи або її частини, а також отриманні таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача, причетного до легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом; аудіо-, відеоконтроль особи (42 %) спрямований на обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, застосовуючи таємне проникнення до них, після чого встановити технічні засоби аудіо- та відеоконтролю особи, встановлення місць конвертації коштів, установлення співучасників; одержання даних про причетність інших осіб до злочинних дій (організаторів); моніторинг банківських рахунків (21 %) – з метою розкриття банками банківської таємниці стосовно своїх клієнтів, за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку (кредиту), або з метою розшуку чи ідентифікації майна, яке підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації.

У підрозділі 3.3 «Використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження» з'ясовано, що особливості підготовки і призначення експертиз при розслідуванні легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, обумовлені характером завдань, які потребують використання спеціальних знань.

Встановлено, що під час розслідування таких злочинів виникає необхідність у залученні різних категорій спеціалістів (у 54 % проваджень), зокрема бухгалтерів, фахівців у галузі банківської справи, аудиторів, економістів, які дають фахові консультації (62 %), сприяють у постановці необхідних запитань (47 %), пояснюють схеми руху коштів і документів (39 %), звертають увагу слідчого на обставини, які навмисно чи за необачності може неправильно тлумачити допитуваний (26 %). Проаналізовано порядок залучення слідчим різних категорій спеціалістів для надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги (ст. 71 КПК України), призначення експертиз (ст. 242 КПК України).

З огляду на те, що матеріальні сліди злочину, як правило, зосереджуються у фінансових, бухгалтерських, технологічних та інших документах, на паперових або електронних носіях, оцінюються можливості криміналістичних (почеркознавчих; техніко-криміналістичних), судово-економічних і комп'ютерно-технічних експертиз.

На основі матеріалів розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, проаналізовано практику призначення та проведення судово-економічних експертиз (судово-бухгалтерської; фінансово-економічної; кредитно-грошової; податкової та фінансово-аналітичної), які призначаються у 99 % і надають можливість встановити факт «сумнівної фінансової операції», яким є легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом; суб'єкта господарювання, де відбувалися операції з легалізації цих доходів; джерела створення тіньових доходів; методи й способи легалізації цих доходів; документи, на підставі яких здійснювали легалізацію. Предметом такої експертизи є фінансово-господарська діяльність, відображена в документах бухгалтерського обліку, бухгалтерських реєстрах і податковій звітності, яка може свідчити про легалізацію доходів. На підставі дослідження документів експерт доходить висновку щодо

законності господарських операцій та правильності їх відображення в бухгалтерському обліку.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних та іноземних учених, практики правоохоронних органів України розроблено наукові положення й отримано результати, що в сукупності розв'язують важливе наукове завдання щодо особливостей розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, зокрема:

1. Відмивання коштів – це негативне соціально-економічне явище, в основі якого лежить приховування незаконного походження доходів, спотворення інформації про природу їх походження, місцезнаходження, розташування, рух, дійсну належність і право власності на такі доходи, а також надання їм у будь-яких формах правомірного вигляду, коли особі відомо, що ці матеріальні блага є доходами, отриманими незаконним шляхом, а також інші дії прямо або опосередковано пов'язані з оформленням правомірності фактичних відносин володіння, користування.

Комплексна криміналістична методика легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо виявлення і розслідування таких злочинів, проведення процесуальних дій, а також їх комплексів, спрямованість і послідовність яких залежать від ситуацій розслідування; її предмет обумовлений криміналістичною характеристикою злочину, а зміст визначають пошуково-пізнавальні процеси, що впливають з тактичних завдань. Змістом криміналістичної характеристики є відомості про злочинну діяльність, що містить побудову описової моделі злочинної діяльності та встановлення зв'язків між її елементами. Лише в разі врахування обох цих складових можливе формування криміналістичної методики як наукового продукту та практичного інструмента.

2. Механізм легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, відображає сукупність дій (операцій) з підготовки, вчинення та приховування злочину в його динаміці та зв'язках з умовами навколишнього середовища.

Основними способами вчинення такого злочину є: фінансові операції з переказу коштів за кордон («офшорні зони»); незаконна конвертація грошових коштів з використанням фіктивних підприємств (етапи конвертації – незаконні доходи розміщують у певні фінансові інструменти; здійснюють їх від'єднання від джерел походження шляхом використання різних схем фінансових операцій, спрямованих на маскування сліду цих доходів; надають вигляду законності злочинно одержаним доходам); відмивання коштів через здійснення фінансових операцій з цінними паперами (легалізація здійснюється на фондовому ринку (52 %); через предикатні кримінальні правопорушення (31 %); з використанням цінних паперів (49 %); їх емісії (73 %); торгівлі (60 %) та в країнах-резидентах, нерезидентах або на території декількох країн (53 %)); відмивання коштів через операції з об'єктами нерухомого майна (зловживання на ринку нерухомого майна); відмивання коштів у процесі приватизації державного майна (отримання можливості

здійснювати контроль за якомога більшими частками статутних фондів, при мінімальних фінансових витратах на їх придбання, з використанням службового становища або перевищенням владних повноважень).

Результати узагальнення анкетних даних вивчення кримінальних проваджень свідчать, що з усієї кількості осіб, які притягнуті до відповідальності, 79 % – особи чоловічої статі, жінок значно менше; 65 % – це працівники банківських установ, фіктивних фірм (юридичних осіб, які мають ознаки фіктивності); 81 % мали вищу освіту (економічну – 61 %; технічну – 36 %; юридичну – 3 %). Керівники суб'єктів підприємницької діяльності становлять 81 % (директори – 56 %; головні бухгалтери – 30 %; засновники та власники – 14 %); інші посадові особи – 11 %; технічні працівники (економісти, операціоністи) – 4 %; колишні працівники – 4 %. Найчастіше у змову з злочинцями вступають керівники банку (72 %); керівники та службові особи відділів обслуговування клієнтів (59 %); економісти (18 %); колишні банківські працівники (13 %).

3. Виявлення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, має певні особливості, пов'язані зі ступенем їх латентності, способом учинення, особою, яка вчинила злочин, типовими слідами, а також початком досудового розслідування, що відбувається під час здійснення контрольно-перевірочної роботи, а також оперативно-розшукових заходів.

Заходи перевірки підозрілих фірм полягають у з'ясуванні законності установчих документів; ідентифікації засновників; встановленні підприємств, у яких показники рентабельності відрізняються від аналогічної групи підприємств; проведенні вибірки підприємств з підозріло високим оборотом грошових коштів з початку діяльності, у яких немає відомостей про податкові платежі, або вони не відповідають розмірам обороту коштів; з'ясуванні економічного змісту підприємницької та фінансової діяльності загалом; реальності й законності договорів з іншими суб'єктами; динаміки товарообігу та відповідних фінансових розрахунків; обґрунтованості цін на продукцію (послуги, роботи). Основними способами збирання даних, які вказують на ознаки злочинів, є: опитування громадян і службових осіб (80 % вивчених кримінальних проваджень); витребування та аналіз документів (77 %); одержання довідок за запитами (64 %); проведення спеціальних перевірок (50 %); використання конфіденційних джерел (36 %); оперативне спостереження (6 %). Ефективному виявленню злочинів сприяє поєднання різних за можливостями методів економічного, документального й фактичного аналізу фінансових і господарських операцій.

4. На етапі внесення відомостей про кримінальне правопорушення з ознаками легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, до Єдиного реєстру досудових розслідувань за результатами попередньої перевірки заяв і повідомлень фізичних або юридичних осіб чи в разі самотійного виявлення слідчим чи прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, можливі такі типові ситуації: 1) виявлено злочин, в результаті якого отримано злочинні доходи і за чинним законодавством його віднесено до розряду предикатних, тобто передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох і більше років, а в подальших діях правопорушника є ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 209 КК України; 2) виявлено

злочин, в результаті якого одержано злочинні доходи і в подальших діях злочинця (злочинців) є ознаки об'єктивної сторони легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, але за чинним законодавством цей злочин виключено з числа предикатних; 3) виявлено злочин, який хоча формально і віднесено до розряду предикатних, але він не призвів до безпосереднього отримання злочинних доходів; 4) виявлено декілька злочинів, один з яких хоча формально і віднесено до розряду предикатних, але в результаті його вчинення безпосередньо злочинні доходи не отримано, водночас інший злочин хоча і виключено з числа предикатних (ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів), але саме він призвів до безпосереднього отримання доходів злочинного походження; 5) виявлено ознаки здійснення сумнівних фінансових операцій, укладання правочинів, які можуть свідчити про вчинення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, але відомості щодо предикатного злочину відсутні.

5. Організація взаємодії слідчих з міжнародними організаціями та правоохоронними органами інших держав під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, відбувається в процесуальних і непроцесуальних формах. Обрання форми міжнародної взаємодії зумовлене характером слідчої ситуації, що безпосередньо залежить від слідчого й реалізується за його ініціативою та під особистим процесуальним контролем.

На території України під час розслідування злочинів за ст. 209 КК України з метою виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги проводять процесуальні дії, передбачені КПК України (ст. 561) або міжнародним договором, зокрема допит (у 65 % випадків проводять у режимі відеоконференції) та вручення документів. Підставою проведення допиту як СРД в режимі відеоконференції є передбачений міжнародними договорами та чинним кримінальним процесуальним законодавством України запит слідчого, який здійснює кримінальне провадження до компетентного органу запитуваної держави, у якому обґрунтовано необхідність одержання показань із застосуванням відеоконференції. Допит за допомогою відеоконференції проводять для запитуючої держави в режимі «реального часу» з дотриманням законодавства цієї держави, можливістю здійснення контролю за допитуваним та усунення впливу на нього з боку присутніх осіб.

6. Проведення СРД у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, відбувається паралельно з розслідуванням предикатного злочину (90 % кримінальних проваджень) й вимагає від слідчого застосування комплексного підходу як до організації розслідування загалом, так і тактики проведення окремих СРД зокрема.

Головним завданням СРД під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, є виявлення, огляд, вилучення й забезпечення збереження документів та інших матеріальних носіїв інформації. Аргументовано, що під час розслідування злочинів необхідно проводити комплекс СРД (огляд, обшук, призначення експертиз), тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 КПК України), витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок (у порядку ч. 2 ст. 93 КПК України), а також одержання показань від

учасників кримінального провадження (допит, зокрема одночасний допит двох чи більше допитаних осіб).

7. Розглянуто організаційно-тактичні засади проведення НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи; арешт, огляд, виїмка кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; моніторинг банківських рахунків; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, річчю або місцем.

З метою підвищення ефективності протидії організованій злочинності слідчому (прокурору) відповідно до вимог оперативної практики та з урахуванням досвіду розвинутих країн потрібно надати право проводити НСРД, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав особи, до постанови ухвали слідчого для документування дій, пов'язаних з діяльністю злочинної організації (ч. 1 ст. 250 КПК України); в законі необхідно закріпити можливість одержання слідчим (прокурором) інформації про з'єднання абонентів без ухвали слідчого судді, оскільки воно не пов'язане з обмеженням конституційних прав конкретних осіб й відповідає наявній процесуальній практиці (ст. 263 КПК України); з кримінального процесуального законодавства доцільно вилучити посилання на законодавче визначення тактики проведення НСРД, оскільки тактика формується конкретною оперативною ситуацією, а її зміст має режимні обмеження (ч. 5 ст. 273 КПК України).

8. Одним з першочергових завдань під час розслідування злочинів зазначеної категорії є визначення необхідності проведення різноманітних експертиз, зокрема судово-економічної та криміналістичної (технічна експертиза документів, почеркознавча, комп'ютерно-технічна експертизи тощо). Ураховуючи, що для проведення зазначених експертних досліджень потрібен певний час, їх доцільно призначати на початку розслідування. Використовуючи висновки експертів, слідчий зможе підтвердити версії слідства щодо обставин легалізації доходів. Найбільш поширеною варто вважати судово-економічну експертизу, яка формується як самостійний клас експертиз, що зумовлено потребами слідчої та судової практики. Основними різновидами судово-економічних експертиз є: судово-бухгалтерська (80 % від загальної кількості проведених експертиз); фінансово-економічна (15 %); кредитно-грошова (1 %); податкова та фінансово-аналітична (4 %).

Вивчення судово-слідчої практики дозволило до числа основних недоліків, пов'язаних з призначенням і проведенням судових експертиз по даній категорії кримінальних проваджень, віднести: нечітке уявлення предмета експертизи (52 %); призначення експертиз не в усіх випадках, коли їх проведення необхідне (39 %); постановка перед експертом обмеженого кола запитань, які не враховують складність слідчої ситуації, що призводить до збільшення термінів розслідування та призначення додаткових експертиз (27 %).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Торопчин С. О. Використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження щодо легалізації

(відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 190–194.

2. Торопчин С. О. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. *Юридична наука*. 2019. № 11. С. 207–211.

3. Торопчин С. О. Типові слідчі ситуації, тактичні завдання та засоби їх вирішення при розслідуванні легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. *Юридична наука*. 2019. № 12. С. 236–240.

4. Торопчин С. О. Спосіб вчинення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. *Юридична наука*. 2020. № 4. С. 176–181.

5. Toropchyn S. O. Interaction of investigative units of the National Police of Ukraine with law enforcement agencies of other states on detection and search the person who committed a criminal offense under Art. 209 of the Criminal code of Ukraine. *European Reforms Bulletin scientific peer-reviewed journal*. 2021 No. 2. P. 7–12.

6. Торопчин С. О. Особливості початкового етапу розслідування у кримінальних провадженнях щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. *Проблемні питання, досягнення та інновації фундаментальних та прикладних досліджень*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 лют. 2019 р.). К.: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2019. С. 38–40.

7. Торопчин С. О. Матеріали Держфінмоніторингу України, як джерело інформації про факти легалізації (відмивання) коштів, одержаних злочинним шляхом. *Сучасні проблеми юридичної науки в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 берез. 2020 р.). К.: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2020. С. 40–43.

8. Торопчин С. О. Міжнародний досвід протидії легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у XXI сторіччі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17–18 лют. 2021 р.). К.: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2021. С. 28–31.

АНОТАЦІЯ

Торопчин С.О. Розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». – Київ, 2021.

У дисертації здійснено комплексне дослідження правових, теоретичних та організаційно-тактичних засад криміналістичного забезпечення розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, з огляду на нормативні положення чинного кримінального процесуального законодавства. Визначено особливості формування криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом та розкрито її елементи, виявлено кореляційні зв'язки і залежності між ними. Деталізовано обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні та конкретизовано типові слідчі ситуації, тактичні завдання початкового етапу розслідування. Запропоновано

напрями удосконалення взаємодії слідчих з міжнародними організаціями та правоохоронними органами інших держав. Сформовано тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій і заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Виявлено складнощі в організаційному забезпеченні та практиці тактико-криміналістичного забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування таких злочинів. Окреслено перспективи розвитку використання спеціальних знань і призначення судових експертиз.

Ключові слова: легалізація (відмивання) майна, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, розслідування, слідча ситуація, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, спеціальні знання.

АННОТАЦИЯ

Торопчин С. О. Расследование легализации (отмывания) имущества, полученного преступным путем. – *Квалификационный научный труд на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09. – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная Академия управления персоналом», Киев, 2021.

В диссертации осуществлено комплексное исследование правовых, теоретических и организационно-тактических основ криминалистического обеспечения расследования легализации (отмывания) имущества, полученного преступным путем, учитывая нормативные положения действующего уголовного процессуального законодательства.

Предложена структура криминалистической характеристики легализации (отмывания) имущества, полученного преступным путем, в которую включены следующие элементы: предмет преступного посягательства; способ и обстановка совершения преступления; следовая картина преступления (следы (или последствия преступления) и убытки, причиненные его совершением) и личность преступника.

На основе обобщения следственной и судебной практики раскрыт механизм легализации (отмывания) имущества, полученного преступным путем (размещение (ввод средств в легальный оборот) – расслоение (отрыв средств от незаконного источника) – интеграция (интегрирование средств в легальную экономику)), в рамках которого раскрыто содержание способов совершения преступлений, а также технологий преступной деятельности, применяемые на этапах подготовки, совершения и сокрытия.

Детализирован перечень обстоятельств, которые необходимо установить на начальном этапе расследования легализации (отмывания) имущества, полученного преступным путем, в частности: факт преступных действий (приобретение, владение, использование, распоряжение имуществом, осуществление финансовой операции); лиц, причастных к преступлению (лицо, в пользу которого приобретаются ценные бумаги; лицо, являющееся носителем информации о противоправных действиях, основатель фиктивного предприятия); документы (электронные документы, ценные бумаги и документы, подтверждающие право на

них, документы, которые уполномочивают лиц на распоряжение финансовыми ресурсами, ценными бумагами и т.п.).

Систематизированы типичные следственные ситуации (в зависимости от установленной исходной информации, ее характера и специфики в отношении лица субъекта легализации; степени обоснованности и объема собранных доказательств основного правонарушения, условий, складывающихся в начале досудебного расследования), предложены направления расследования и алгоритм проведения процессуальных действий, характерных для каждого этапа при различных следственных ситуациях.

Предложен порядок подготовки и проведения следственных (розыскных) действий, других процессуальных действий и организационных (контрольных) мероприятий в составе следственно-оперативной группы, в том числе изъятие (путем временного доступа или обыска), учитывая документацию (учредительные; бухгалтерско-учетные; страховые документы; документы органов государственного контроля; подтверждающие право собственности на имущество; содержащие следы конвертации денежных средств или имущества); применение методов контроля (инвентаризации, экономико-криминалистического и документального анализа), проведение ревизии (аудита, служебных и других проверок) банковских учреждений; допроса свидетелей и подозреваемых; назначение и проведение отдельных видов экспертиз.

Ключевые слова: легализация (отмывание) имущества, криминалистическая характеристика, уголовное производство, расследование, следственная ситуация, следственное (сыскное) действие, негласное следственное (сыскное) действие, специальные знания.

SUMMARY

Toropchyn S.O. Investigation of legalization (laundering) of property obtained by criminal means. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

Thesis for a candidate's degree in law, specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operative search activity. – PJSC «Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv, 2021.

The dissertation deals with the complex research of legal, theoretical and organizational-tactical bases of criminalistics maintenance of investigation of legalization (laundering) of the property received by a criminal way, taking into account normative provisions of the current criminal procedural legislation. Peculiarities of formation of forensic characteristics of legalization (laundering) of property obtained by criminal means are determined and its elements are revealed, correlations and dependencies between them are revealed. The circumstances to be established in the criminal proceedings are detailed and the typical investigative situations, tactical tasks of the initial stage of the investigation are specified. The directions of improvement of interaction of investigators with the international organizations and law enforcement bodies of other states are offered. The tactics of conducting certain investigative (search) actions and measures to ensure criminal proceedings during the investigation of legalization (laundering) of property obtained by criminal means are formed. Difficulties in the organizational support and practice of

tactical and forensic support of covert investigative (search) actions during the investigation of such crimes are revealed. Prospects for the development of the use of special knowledge and the appointment of forensic examinations are outlined.

Keywords: legalization (laundering) of property, forensic characteristics, criminal proceedings, investigation, investigative situation, investigative (search) action, covert investigative (search) action, special knowledge.

Наклад 100. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 0,9.
Підписано до друку 27.08.2021. Замовлення 553.

Надруковано в «МП Леся».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.

«МП Леся»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: (066) 60-50-199, (098) 455-41-17
E-mail: lesya3000@ukr.net